

PROF.DR. GÜNAY TÜMER'E GÖRE "HİRİSTİYANLIKTAKI VE İSLÂMDA HZ. MERYEM"

Süleyman SAYAR **

1979 yılında doçentlik tezi olarak sunulan bu çalışma, yazarının ölümünden yaklaşık bir yıl sonra yayınlanabildi. Yazar, eserini kitaplaşmış haliyle göremedi. Ancak ölümünden önceki günlerde son redaksiyon ve tashihini bizzat yapma şansına erişerek, onu basıma hazır hale getirdi¹. 1995 yazında merhum profesörün en önemli uğraşı bu tashih işi olmuştu².

* *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, XVII+194 s.*

** *Yrd. Doç. Dr.: U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi*

¹ Gerçi daha önce çalışmanın yayınlanması için girişimde bulunmuş ve Türkiye Diyanet Vakfınca basımı karara bağlanmıştı. Ancak bu kararın gereği zamanında yerine getirilemedi. Öte yandan, Avrupa'da yayınlanması yönünde teklifler de vardı. Eserin önemini vurgulayan ve Avrupa'da neşri talebine değinen aşağıdaki cümleler TDV'nin 1990 tarihli gerekçeli raporunda yer almaktadır:

"Bundan 12 sene evvel doçentlik çalışması olarak hazırlanmış olan bu eser, Türkiye'de bu çapta yazılmış ilk ve tek eserdir. Hatta denebilir ki Hıristiyan dünyasında bile bu tarzda ihatalı bir eser hazırlanmış değildir. Nitekim Ankara'da Işıklar caddesindeki Fransız kilisesinin 20 senelik papazı Jacob, bu eseri Avrupa'da neşrettirmek istemiş, fakat müellifi rıza göstermediği için neşredilmemiştir".

Merhum Prof.Dr. Günay Tümer de, "dış ülkelerden iki defa yabancı dillerde yayınlanması için gelen tekliflere" müsbet cevap vermediğini ifade etmektedir (bk.Tümer, "Basım İçin Birkaç Söz", Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem, s.X).

² Ne var ki, yine de basım sırasında bazı ek literatür ve bilgilerin atlandığı ya da gözden kaçtığı tesbit edilmiştir. Bir ihtimal olarak, bu ekler basım için gönderilen nüshada yer alması da olabilir. Ancak biz, çalışmanın bütünlüğü açısından bunları sıralamayı yararlı görmekteyiz.

Sayfa 24'e 2.parağraf olarak ek:

"John Hick, yukarıdaki cümleleri ile İsa'nın Allah tarafından teyid edilen bir peygamber olarak görülmesinin ona daha uygun bir şahsiyet getireceğine, insan suretine girmiş Tanrı tarzında veya içlemenin beşerî unsurunu inkarnasyonlu açıklamaların onu mitolojik bir görüntüye soktuğuna işaret etmektedir".

Sayfa 103, dipnot 608'e ek:

"Don Cupitt ve Peter Armstrong'un yazdıkları 'Who Was Jesus?' başlıklı kitapta (London 1977, 30-41) İncil'lerin tarihleri konusunda Q İncili için tah. 50, Markos: 65, Matta-Luka: 80-90, Yuhanna: 90-100 tarihleri verilerek, bu çok tenkitlere uğradığı ifade edilen teorinin yanında, Dr.John Robinson'un Yeni Ahid'in Kudüs'ün 70'de tahribinden önce yazıldığını iddia eden tezi zikredilmektedir (Markos: 45-60, Matta: 40-60, Luka: 55-60, Yuhanna: 40-65). Sonuç olarak verilen rakamlar şöyledir: Markos: 65, Matta-Luka:75, Yuhanna: 85".

Takdire değer bir çabanın ürünü olan çalışma, “Basım İçin Birkaç Söz” (s. IX-X) ve alışılmışın dışında “Önsöz” yerine “Ön Bilgi” (s. XI-XVII) ile başlamaktadır. Ön Bilgi’de fenomenolojik metod ile karşılaştırma metodu eksenli özet bilgiye yer verilmiştir. Yazara göre Meryem, “sadece dinler tarihi alanında kalmayıp mitoloji, din fenomenolojisi, din sosyolojisi, din psikolojisi, teoloji, sanat, edebiyat, vb. disiplinlere doğru uzanan bir konudur.” Bununla birlikte, “gaye, konunun bütün detaylarını sıralamak değil, Meryem ile ilgili statülerin her iki dine gösterdiği tabloları belirleyip bunlardan bir kanaate ulaştıracak olanlarını karşılaştırarak hem bu iki din hakkında bazı bilgilere ulaşmak, hem de dinlerin yapılarındaki bu gibi elemanların ana yapı ile bağıntılarını belirlemektir” (s.XII).

Çalışma, geniş bilgi içeren “Giriş”in ardından üç bölüm halinde sistematize edilmiştir. Giriş’te Meryem, yüzyıllar boyunca Hıristiyan dünyanın Hz. İsa’dan sonraki en önemli konusu olarak tesbit edilmiş; ekseriya İngilizce kaynaklardan yararlandığı belirtilmekle birlikte, konuyla ilgili Batılı ve İslâmî kaynaklar sıralanmış; İsa-Meryem ilişkisi ya da Kristoloji (İsabilim)-Marioloji (Meryembilim) ayrılmazlığı ile Meryem kültürünün tarihçesi verilmiştir (s.1-63).

Bu tarihçe içinde; Meryem hakkında Hıristiyan kutsal metinlerindeki bilgilerin azlığı, konsiller öncesi dönemde bir Meryem kültürünün oluşmadığı, ilk İstanbul Konsili’nde (381) Meryem’in bâkire analığının ve Efes Konsili’nde (431) “Tanrı’nın Anası” (Theotokos, Mother of God) olduğunun ilân edildiği -oysa Hıristiyan mutezilesinden Nestorius, Meryem’in sadece insan “İsa’nın Anası” (Christotokos) olduğunu söylemişti-³, Kadıköy Konsili’nde (451) ona resmen "sürekli bâkire" unvanının verildiği, Efes ve Kadıköy (451) konsillerinden sonra ise bu ilâhî analık ile sürekli bâkireliğin doğuda batıda kabul gördüğü, ancak Meryem’in günahsızlık ve lekesizliği konusundaki tereddütlerin bitmediği üzerinde durulmuştur.

Sayfa 131, dipnot 756’ya ek:

“Yerin anaya benzetilmesi ve bir tanrıça olarak nitelendirilmesinde onun mahsul vermesi, ölümlerin onun kucığına teslim edilmesi gibi sebepler vardı. Bir paleolitik devre âdeti olarak ölümlerin daha soğumadan cesetlerinin dizleri karına doğru çekilerek çocuğun ana rahmindeki durumuna getirildikten sonra gömülmesinin, Yer Ana’nın bağrında yeniden doğması için yapıldığı sanılmaktadır. En büyük tanrıçalar yer ve onun bereketi ile birleştirilmiştir. Mesalâ Gaia veya Ge, Demeter, Persephone, Ashtart, Atargatis, Cybele, Ishtar, Bona Dea, Ceres, Terra Mater, Vedalardaki Prthivi; Azteklerde Coatlicue; Töton kabilelerinde Nerthus gibi. Gök Baba’nın yağmur ve güneş ile döllemesi, verimi sağlaması, Yer Ana’nın da mahsul vermesi cinsiyet organlarının fonksiyonlarına benzetilmiş olmalıdır. Ancak Mısır’da bir dönem yerin tanrı (Geb), göğün tanrıça (Nut) olarak kabul edilmiş olması bu umûmi teamülün istisnasıdır (bkz. D.C.R, ed. Brandon, “Earth Mother”, 252)”.

Benzer bilgi ve tanrıça isimleri ilgili sayfalarda (s. 32-34, 127-135) sıkça geçmesine rağmen, bu ek, merhum Hoca tarafından kendi el yazısıyla dipnotun devamı olarak kaydedilmiştir.

³ Bilgi için bk. Barker, G., O’nun İzinde: Hıristiyanlık ve Lâiklik Tarihi, İstanbul 1985, s. 47, 66; Aydın, Mehmet, Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, Konya 1991, s. 16-18; a. mlf., Kendi Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Ankara 1995, s. 55-57.

Araştırmaya göre Meryem; tarih boyunca dua ve vizyonlar, lejand ve ikonlar, tapınma ve yortuların konusu olmuştur. Reformasyon öncesinde İsa'ya eşit, bazen ondan da üstün tutulmuştur. Yazar, Meryem'e saygının ona tapınmaya dönüşmesini ana tanrıça kültüyle irtibatlandırmakta ve bunu şöyle temellendirmektedir: “Meryem'e tapınmaya kadar varan durumların ortaya çıktığı bölgelerde daha önce bir ana tanrıça kültürünün göze çarpması tesadüf olmamalıdır” (s. 52; konu için ayrıca bk. 34, 56, 60, 134-5)⁴.

Reformasyondan sonra Protestan ülkelerde Meryem önemli bir figür olmaktan çıkmış; ancak Katolik çevrelerde bu bağlılık eskisi gibi devam etmiştir. Batı Katolik dünyasında papalık (IX. Pius) tarafından 1854 yılında Meryem'in günahsızlığı, aslı suçtan uzak olduğu (Immaculate Conception) ilân edildikten sonra, uluslararası toplantılarda 1945 yılı Meryem yılı olarak belirlenmiş; 1950'de Meryem'in göğe yükselişi (Assumption), 1954'te kraliçeliği ve 1964'te “Kilisenin Anası” (Mater Ecclesiae) olduğu açıklanmış⁵; nihayet 1974'te papa (II. John Paul), Meryem kültüyle ilgili “Marialis Cultus” başlıklı bildiriye göndermiştir (s. 62-63).

Meryem ile ilgili yüzlerce teşkilât, hareket ve ziyaret yeri; onu örnek alan erkek ve kadın virjinler, rahip-rahibe kuruluşları vardır. Vaftiz'de en yaygın kız adı Mary'dir. Onun adıyla kurulan şehirler vardır: Virginia, Maryland, Santa Maria vb... Müze ve kiliselerde, meydanlarda, önemli yapılarda en çok İsa ile Meryem'in resim ve heykellerine rastlanmaktadır⁶.

İsa-Meryem ilişkisi, Meryem konusunu İsa'dan bağımsız olarak ele almaya imkân vermeyen temel bir noktadır. Çünkü Meryem, İsa'ya göre değer kazanan ikinci derecede –ama diğer bütün kadınlar ve azizlerin üstünde- bir kişiliktir. Bu yüzden konu, ister istemez Hz. İsa'ya bakan yönüyle ele alınmıştır. Giriş'in “niçin uzun tutulduğu” sorusunun cevabı, yazara göre biraz da burada yatmaktadır (s. XII).

⁴ Annemarie Schimmel de. “Allah doğuran” (Theotokos) mefhumunun, eski Ana ilâhelerin merkezi olan Efes şehrinde Meryem ananın şeref lakabı olarak seçilmesi belki bir tesadüf değildir” demektedir (Dinler Tarihine Giriş, Ankara 1955, s. 134).

⁵ Papa VI. Paul, 21 Kasım 1964'te Meryem'e “Kilise Anası” unvanını tahsis etmiştir. Böylece II. Vatikan Konsili, Bâkire Meryem'i yeniden kilise sırtının merkezine yerleştirmiştir. Konsil'in “Lumen Gentium” inanca ilkeleri içinde Meryem teolojisine uzun bir bölüm ayrılmış ve Katolik kredosunda özetle şöyle denilmiştir:

“O, biz insanlar ve bizim kurtuluşumuz için gökten indi. Kutsal Ruh vasıtasıyla Bâkire Meryem'den bedenleşti ve böylece insan haline geldi. Allah'ın oğlunun annesi Meryem, Baba'nın tercihi kızı ve Kutsal Ruh'un inabedi idi. Kilise onu, O çok sevgili anne olarak tebcil eder. Tam bir itaatla, inanç hürriyeti içinde Allah'ın kurtuluş gayesine iştirak ederek o inayet doludur”.

Ana ile oğlunun kefaret olayında bütünleşmesi, Meryem'in analık ruhu ile İsa'nın çarmıhına ortak olması, onunla göğe çıkışı, böylece Hıristiyan cemaat için kurtuluş işareti sayılması da inanç ilkeleri arasındadır. Dahası o, ana aşkının bir modelidir. Bundan dolayı Hıristiyanlar, onu “Tanrı'nın Anası” olarak kabul etmeye davet edilmiştir (bk. Aydın, Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, s. 66; a. mlf., Kendi Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, s. 62-63).

⁶ Bâkire Meryem, sanatçılar için bitmez tükenmez bir tema olmuştur. Büyük katedrallerin çoğu ona adanmıştır. Paris'teki Notre-Dame gibi.. (Thiollier, Marguerite-Marie, Dictionnaire des Religions, Belgique 1982, s. 239).

Çalışmanın bölümleri (üç bölüm), “Giriş”te kurulan çatının, her dinin kendi kaynakları kullanılarak iki ayrı düzlemde örülmesi, sonra da malzemenin madde madde karşılaştırılması biçiminde gelişmiştir. Başka bir deyişle, ilk iki bölüm giriş bilgilerine göre bir açılım, son bölüm ise iki din açısından bir karşılaştırmadır. Ancak bu, ilk bakışta böyledir. Gerçekte çalışma, hacim ve muhteva bakımından “Hıristiyanlıkta Hz.Meryem” konusuna hasredilmiş gibidir. Çünkü İslâm’a ayrılan bölüm, çalışmanın 1/9’u (20 s.) kadardır. Giriş’te de, bir-iki atıf dışında İslâm’a ilişkin bilgi yoktur. Esasen “Giriş” ile “I.Bölüm” (toplam 150 s.) Hıristiyanlık boyutundan birbirini bütünlemektedir. Nitekim bu durumun farkında olan merhum Hoca, ikinci bölümün yeniden ele alınması ve genişletilmesi gereğini tashih sırasında birkaç kez ifade etmişti. Yine de onun, mevcut duruma mazeret sayılabilecek haklı gerekçeleri vardır: Her şeyden önce Meryem, Hıristiyan dininin merkez şahsiyetini teşkil eden Hz. İsa’nın annesidir. Mezheplerarası önemi yanında, Hıristiyanlığın temeli olan “üçleme”den sonra en önemli inanç unsurudur. Dolayısıyla Hıristiyanların kültür, sanat, edebiyat ve yaşayışlarına büyük ölçüde nüfuz etmiş, yansımıştır. Öte yandan, kronolojik olarak Hıristiyanlık İslâm’dan öncedir. İslâm dininde Meryem ise, Hıristiyan öğretisinde olduğu gibi ön plânda bir konu değildir. Ana ilke olarak bu dinde insan değil, “tevhid” ve “Kur’an” ön plândadır. İşte, belirtilen bütün bu gerekçeler sebebiyle I.Bölüm’ün daha geniş tutulması normal karşılanabilir (s. XI).

Giriş ve bölümlerle ilgili şekli ve metodolojik bazı özelliklere değindikten sonra, şimdi sıra bölüm ana ve alt başlıklarına, daha doğrusu çalışmanın iç sistemini tasvire gelmiş bulunmaktadır.

1. Bölüm’de (s.65-150), “Hıristiyan Dininde Meryem” konusu dört ana başlık altında ele alınmıştır:

- A. Meryem Hakkında Umumi Bilgi,
- B. Hıristiyan Kutsal Kitabında Meryem,
- C. Bâkire Ana Tanrıça Kültürleri ve Meryem,
- D. Hıristiyan Mezheplerinde Meryem.

A maddesi; kronolojik olarak ve öncelikle Yeni Ahid’e istinaden Meryem’in adı ve şeceresi, hayatı, ölümü ve kabri, diğer kadınlar ve azizler arasındaki yerine dair genel bilgi ihtiva eder.

Burada, güncelliğinden ötürü Meryem’in ölümü ve kabri, dolayısıyla Meryem-Efes ilişkisini sorgulayan sayfalara daha yakından bakmak gerekir.

Yazarın tesbitine göre, Meryem’in ölümüyle ilgilenen Kilise Babalarının ilki Epiphanius’tur (ö. 403). O, bu konudaki çeşitli iddiaları gözden geçirmiş, Meryem’in Efes’e gidip orada öldüğü şeklindeki inanın kesin bir temele dayanmadığı sonucuna varmıştır. Ancak, Hıristiyan

dünyasında mistik rahibe Catherine Emmerich'in (ö. 1824) Meryem'in Efes'teki evi ile ilgili vizyonları, 1891'de Efes'e 12 km. uzaklıkta ilk yüzyıldan kalma bir evin bulunmasına, sonra bu evin Meryem'e ait olduğu inancına yol açmış; 1896'da haber ilân edilmiş ve Vatikan tarafından da burayı ziyaret izni verilmiştir. Olayın "modern haclı oyunu" ile izah edilebilecek boyutu bir yana⁷; "Kudüs mü, Efes mi?" tartışması, Hıristiyanlık tarihi açısından üzerinde durulacak bir noktadır. Her şeyden önce, ilk Kilise Babaları Meryem'in Efes'te bir evi ve mezarı bulunduğundan söz etmemişken; güvenilmez vizyonlara dayanılarak Efes üzerinde ısrar etmek ilmî bir tavır değildir. Oysa, "Meryem'in ilk Hıristiyanlar arasında Kudüs'te esas oğluna yakın olmayı tercih ederek orada ölmüş olduğu söylenebilir" (s. 93).

B maddesinde; Hıristiyan kutsal kitabının (Bible, Kitab-ı Mukaddes), hemen tamamı dört İncil'de bulunan Meryem'le ilgili materyali, bu kez teolojik bir sıra takip edilerek irdelenir. Meleğin Meryem'e müjdesi, Meryem'in Elizabet'i ziyareti, Meryem-Yusuf ilişkisi ve bâkire doğum olayı, "kana" mucizesi, Meryem'in çarşıdaki rolü ve analığının "kilise" ile temsili konuları sırasıyla işlenir.

C maddesinde, mitolojik "bâkire" ve "ana tanrıça" kültleriyle Meryem arasındaki ilişki incelenir. Bir kurtarıcı ya da "Mesih" rolündeki din kurucularının anneleri (Budda'nın annesi Maya vb.) ve doğumlarıyla ilgili anlatımlar bu konuya giriş çerçevesinde sunulur. Sonunda, "Meryem'in bâkire olarak doğum yapmasına aynen benzeyen bir başka örneğe rastlanmadığı" değerlendirilmiştir (s. 127).

Şunu da belirtmek gerekir ki, Hıristiyanlar tarafından "Meryem'e bir ana tanrıça gibi davranılmış, ona eski tanrıçaların bazı özellikleri verilmiştir" (s. 134). Bunun en çarpıcı örneği, Isis'in "Tanrı'nın Anası" lâkabının hem de bir konsil (Efes 431) kararıyla Meryem'e verilmesidir. Böylece Meryem, putperest etkiler ve eski alışkanlıklarla giderek Isis ve Demeter gibi ana tanrıçaların özelliğine büründürülmüştür. Ana tanrıça hem ana hem bâkiredir. Burada bâkire kültü ile ana tanrıça kültürünün birleşik ifadesi "bâkire ana" kültü olmaktadır. Pek eski bir kültür düzeyini yansıtan bu fikrin kalıntıları Schimmel'e göre semâvî dinlere de yansımıştır. Hıristiyanlık'taki Meryem Ana tasavvuru da böyledir⁸. Esasen hayat veren anne daima doğurganlığın en önemli sembolü olmuş ve sözü edilen büyük ana tanrıçalarla ifade edilmiştir. Hıristiyanlık, "Bâkire Meryem" (Virgin Mary) ya da "Tanrı'nın Anası" (Theotokos) adını verdiği Meryem'in

⁷ Prof. Dr. Hikmet Tanyu'ya göre, "... bir rahibenin gördüğü rüyaya dayanarak bir Kutsal Meryem Evi ihdası'nın. "şüpheli mucip bir misyoner plânı"na bağlı ve "turizm arkasında öne sürülmüş maksatlı ve siyasi bir olay olarak görülmesini gerektirecek deliller mevcuttur". Böylece, "Efes bölgesi âdeta ikinci bir Kudüs haline getirilmeye çalışılmaktadır" (bk. Tanyu, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara 1973, s. 120-126).

⁸ Schimmel, age, s. 218

şahsında bu eski ana tanrıçaları yüceltmıştır⁹. Bir anlatıma göre Isis, kucağında küçük Horus olduğu halde, ana sevgisini hep dokunaklı bir biçimde simgeleştirir. Onun bu tasviri Mısır dininde çok yayılmış, oradan Akdeniz ülkelerine de geçmiş ve sonunda İsa'yı kucağında tutan Madonna örneğine dönüşmüştür¹⁰. Meryem, Batı'da bütün adlar, formlar, üzüntü, neşe ve tesellilerin ana tanrıçası olmuştur¹¹. Onun tanrılaştırılması, özellikle halk dindarlığı açısından büyük anlam ifade etmektedir¹².

D maddesi, Hıristiyan mezheplerine göre Meryem'in konumunu açıklığa kavuşturan bir içeriğe sahiptir. Önce Katolik-Protestan teolojisinde Meryem'le ilgili ayrılık noktaları üzerinde kısaca durulur. Sonra Katolik ve Ortodoks mezheplerinin bu konudaki paralel görüşleri; dolayısıyla bu iki mezhebin Meryem odaklı inanç, dua, liturji ve yortular bakımından birlikte ele alınabileceği belirtilir. Meryem'e saygıda ölçüyü kaçırıp aşırı gitmeleri, her iki mezhebin birleştiği ortak yönlerden biri olarak tesbit edilir¹³.

Yazara göre Meryem'in dinî statüsü, özellikle Katoliklik ile Protestanlık arasında bir ihtilâf konusu olmuştur. Protestanların en çok itiraz ettikleri husus Meryem'in günahsızlığı, aslî suçtan uzak olması ve ölümünden sonra göğe yükselmesi gibi doğmalardı. Bu doğmaların oluşturduğu yapıya "Mariolatry" (Meryem kültü) adını vermişler; bunun üzerine Katolikler de Protestanları "Meryem düşmanı" ilân etmişlerdi.

Oysa ilk büyük reformatörler Luther ve Calvin, Meryem'in bâkireliği ile kutsallığına itiraz etmediler; onun aracılığına, ona dua ve yalvarmaya karşı çıktılar. Sonradan iş çıkırından çıkarılmış, Reformasyon dönemi Meryem teolojisi âdeta Katolik Meryem görüşünün eleştirisinden ibaret olmuştur. Protestanlar için yalnız Kristoloji vardır. Meryem'in bâkireliği bile Marioloji ile değil, Kristoloji ile ilgilidir; yani İsa

⁹ Thiollier, age, s. 248; konu için ayrıca bk. Leeuw, G. Van der. *La Religion dans son essence et ses manifestations-Phénoménologie de la Religion*, çev. J. Marty, Paris 1948, s. 90-92, 227-229; Eliade, Mircea, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris 1978, II, 390.

¹⁰ Challaye, Felicien, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, 2. bs., İstanbul 1972, s. 53-54; Akdeniz havzasındaki diğer annelerin özelliklerini transfer eden Meryem Ana yanında, Hıristiyanlığın tanıdığı bir başka ana daha vardı. Kilise (Leeuw, age, s. 91-92).

¹¹ Campbell, Joseph, *Batı Mitolojisi*, çev. Kudret Emiroğlu, 2. bs., Ankara 1995, s. 42

¹² Konu için bk. Eliade, age, s. 389; Schimmel, age, s. 178-9; Ringgren, H.-Ström, A.V., *Les Religions du monde*, çev. R. Jouan, Paris 1960, s. 113

¹³ Çağdaş bir espri içinde yumuşatılmış bir üslûpla ifade edilen yeni katolik Meryem görüşünü örneklendirmek de mümkündür. Buna göre Meryem kutsal ve bâkire bir kadın, İsa'nın annesi olduğu için Hıristiyanların da annesi sayılır. Günahsızdır. Hıristiyanlar Meryem'in resimlerine tapmaz, sadece saygı gösterirler. Meryem'e, Tanrı'ya kendileri için ve kendileriyle birlikte dua etmesi için seslenirler.

İsa, Meryem'in bâkir rahmine Tanrı gücü ile düştü. Hıristiyanlar o andan itibaren Tanrı'nın ezeli mesajının Meryem'in rahminde vücud bulduğuna inanırlar. Meryem'e dua ederken kullanılan Tanrı'nın Anası deyimini buradan kaynaklanır. Yoksa Tanrı'nın anası olamayacağını, O'nun hiçbir zaman fiziksel olarak bir oğul doğurmadığını her Hıristiyan bilir (Michel, Thomas, *Hıristiyan Tanrıbilimine Giriş: Dinler Tarihine Katkı*, İstanbul 1992, s. 74).

dolayısıyla. Tanrı'nın Anası deyimi bir tarafa atılmış, Katolik "inayet" kavramı reddedilmiştir. İneyet yalnız İsa'dandır. Meryem'le ilgili yortular kaldırılmıştır¹⁴.

Çok sayıdaki Protestan mezhebinden sadece Anglikanizm, özellikle de Episkopalyan kilisesi katolik Meryem görüşünü paylaşır. Bu mezhep, görüşleri açısından Katoliklik ile Protestanlık arasında bir "köprü"dür¹⁵.

Protestanlık, Meryem konusundaki aşırılıkların nerelere kadar varabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Ne ki, bu aşırılıkların gelişmesinde Katolik Kilisesi'nin bir karşı kutup olarak rolünü de unutmamak gerekir. Yazar, bu konuyu şöyle bağlamaktadır:

"Protestanlar bir gerçek yakalamışlardı; ancak bu, onları insanların tanrı olamayacağına değil, sadece tanrı sayılan bir şahsiyetin anasına düşmanlığa götürdü. Prensip olarak vahyi esas tutan Katoliklere karşı kitabı, onun arkasında akli esas alan Protestanlık, örnekleri her dinde görülebilecek çarpıcı bir tezadin ifadeleridir" (s. 147-8).

II. Bölüm'de (s.151-172), "İslâm Dininde Meryem" konusu iki ana başlık altında incelenmiştir:

A. Meryem Hakkında Umumi Bilgi,

B. Kur'an ve Hadis'e Göre Meryem.

İlk ana başlık, kendisini önceleyen kısa giriş bilgilerine sahiptir. Burada "Meryem" adının Yeni Ahid'de 19, İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de 34 defa geçtiği ve bir sûrenin de aynı adı taşıdığı; yine Kur'an'ın Hz. İsa'yı çok yerde "Meryem'in oğlu" (İbn Meryem) diye andığı ifade edilir. Bu tablo, Hıristiyanların İsa ve Meryem'i aşırı yüceltme/tanrılaştırma tutumlarının yanlışlığını vurgulama amacına dönüktür. Kur'an'a göre İsa ne Tanrı, ne de "Tanrı'nın oğlu"dur (Ibnullah); o, Meryem'in oğludur. Buna karşılık, Meryem de "Tanrı'nın Anası" değildir; İsa'nın anasıdır.

Ana başlıklara gelince; birincisinde Hz. Meryem'in adı ve şeceresi, hayatı; ikincisinde Kur'an ve Hadis'e göre fazileti, bâkire analığı, günahsızlığı ve üçlemenin (teslis) bir unsuru oluşu tek tek inceleme konusu olur. Meryem'in babası ile ilgili tartışmalara girilir ve İslâm kaynaklarına, özellikle Kur'an tefsirlerine başvurulur. Kur'an'daki "İmran" ile apokrif (sahte, mevzu) Incillerden biri olan Protevangelium'daki "Joachim", Meryem'in babası olarak karşı karşıya getirilir. "Bazı batılı bilginler, Hz.

¹⁴ Protestan kilise, Meryem Ana'ya İsa'nın annesi olarak saygı göstermekle birlikte, ona ait bayramların hemen hepsini kaldırmıştır. Özellikle Meryem Ana ve azizler şerefine yapılan küçük bayramlara hiç ehemmiyet verilmemektedir (bk. Schimmel, age, s. 150, 178).

¹⁵ Anglikanizm'in bir köprü kilise olduğu görüşü için bk. Schimmel, ac, s. 145.

Muhammed'in Protovangelium'dan¹⁶ faydalanmış olabileceğini ileri sürdüklerini unutup, İncillerde bulunmayan, sadece Protovangelium'da bulunan Joachim'i İmran'a karşı savunmaya girişirler" (s. 154) diyen yazar, bu gibi bilginlerin çelişmesini ortaya koyar. Kur'an'a göre Meryem; Allah tarafından seçilmiş, iffetli ve dünya kadınlarına üstün kılınmış bir kadındır. Hadislere göre ise o, kendi döneminde dünya kadınlarının hayırlısıdır. İslâm geleneğinde onun peygamberliği de tartışılmıştır. Bu tartışma, kadınların peygamberliği çerçevesinde literatüre girmiştir. Meselâ Eş'ari, kadınların peygamber olabileceğini savunmuştur. Bu bakış açısından Meryem bir peygamber olabilir. Ancak karşı tezi savunanlara göre o peygamber değil; keramet sahibi veli değerinde üstün bir kadındır.

Yazar, Meryem'in hayatı hakkında rivayet tefsirlerinin içerdiği ayrıntılı malzemenin, dirayet tefsirleri, özellikle de İbnü'l-Cevzî ile Âlûsî'nin eserleri eşliğinde değerlendirilmesi kanaatindedir (s. 156, 161). Bu kanaat, kaynaklardan yararlanma yöntemiyle ilgili önemli bir noktadır. Çünkü rivayet tefsirlerinde yer alan bilgi birikimini aklın süzgecinden geçirmeyi öngörmektedir.

III. Bölüm'de (s.173-178), "Karşılaştırma" başlığıyla konu açısından iki din arasındaki ortak, benzer ve farklı yönler vurgulanmıştır. Bölüm alt başlıkları ise;

A. Kutsal Metinlerde,

¹⁶ Yazar, bu kelimeyi ilk geçtiği yerlerin birinde Protevangelium şeklinde belirtmiş; ancak parantez içinde bir ima ile (s. 68 "Proto? Evangelium") aslının böyle olması gerektiğini düşünmüş olacak ki, diğer geçtiği yerlerde Protovangelium (s. 154, 156, 163) şeklinde yazmıştır. Bu İncil, Yunanca "James'in Kitabı"dır (Book of James). "Protevangelium Jacobi" olarak da ifade edilmektedir. II. Asırda düzenlenmiştir (s. 70, dn. 424; 156, dn. 864, 163).

Gerçekten bazı Batılı bilginler Kur'an'daki Zekeriya ve Meryem kıssalarının İncil kaynaklı olduğunu iddia etmişlerdir. Meselâ, Sidersky, Kur'an'daki Zekeriya kıssasının (Âl-i İmran, 3/33-36; Meryem, 19/1-15), Luka'dan esinlendiğini; Bâkire Meryem'in doğurma olayı ve çocuğunun hikâyesinin de (Âl-i İmran, 3/30-32, 37-39) bütünüyle Jacques'in Protévangelie'inden alındığını ifade etmiştir. İfade ettiği bir başka şey de, bu apokrif İncil'de Kutsal Bâkire'nin babasının Joachim, annesinin Anne olarak isimlendirilmiştir (bk. Sidersky, D., Les Origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des Prophètes, Paris 1933, s. 135-138). Meryem söz konusu olduğunda, Protevangelium kaçınılmaz bir referans olmaktadır (msl. bk. Reumann, John, "Mary", The Encyclopedia of Religion, ed. M. Eliade, IX, 249-252 (Protevangelium of James şeklinde). Sidersky'ye göre, bu İncil'in mükemmel bir edisyonu M. Ch. Michel tarafından yapılmıştır. Ancak biz, ulaşabildiğimiz ve Yeni Ahit apokriflerini bir araya getiren İngilizce bir kaynağı göstermekle yetineceğiz. Söz konusu İncil'i Çocukluk İncilleri (Infancy Gospels) içinde "Book of James. Or Protevangelium" başlığıyla veren bu kaynak şudur: James, Montague Rhodes, The Apocryphal New Testament, 12. bs., Oxford 1975, s. 38-49.

Bu apokrif İncil'in Türkçe çevirisi de Dinler Tarihi profesörü Ekrem Sarıkçıoğlu tarafından yapılmıştır. Sarıkçıoğlu, Âl-i İmran sûresinin Meryem ve İsa ile ilgili âyetlerinin tefsirine katkıda bulunmak için "Çocukluk İncilleri" konusunu ele alma ihtiyacını duyduğunu belirtmektedir. Gerekçesi de, müfessirlerin, Kur'an'da mevcut ve İncillere paralel olan bazı konuları açıklarken Hristiyan kaynaklarına inememiş olmalarıdır. Bu çerçevede ilk İncil (Protoincil) unvanlı "Yakub'un İncili"ni Wilhelm Scheemelcher'in "Neutestamentliche Apokryphen" adlı eserinin 5. basımından Türkçe'ye çevirmiştir (bk. Sarıkçıoğlu, "Hristiyanlarda Çocukluk İncilleri", Türkiye İ. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu [24-25 Eylül 1992], Samsun 1992, s. 5-42. Yakub'un İncili için bk. s. 9-22).

B. Dogma ve Doktrinlerde,

C. Pratiklerde,

D. Diğer Hususlarda Meryem şeklinde sıralanmıştır.

Bu bölüm, daha önce de belirtildiği gibi, ilk iki bölümde yer alan bilgilerin maddeleştirilmesi ve karşılaştırmaya dayalı bir özeti niteliğindedir. Aşında yazara göre, her iki dinin Meryem'e bakışı kendine uygun plân çerçevesinde ayrı bölümlerde ele alınırken, yeri geldikçe karşılaştırmalar da ihmal edilmediği; hatta Giriş'ten itibaren gerektiğinde fenomenolojik metod da uygulandığı için bu bölüm kısa tutulmuştur (s.XVI).

Çalışma, "Sonuç" ve "Bibliyografya" ile sona ermektedir¹⁷. Bibliyografya'da 280'in üstünde kaynak sıralanmıştır. Batılı ve İslâmî kaynakların zenginliği gözden kaçmamakta; özellikle İngilizce Dinler Tarihi kaynakları, Meryem ve İsa'yı konu alan (Marioloji ve Kristoloji alanındaki) eserler dikkat çekmektedir.¹⁸ Ancak bibliyografya kaydında özel bir tarz takip edildiği, yüzlerce kaynağın (özellikle de derleme türü hacimli kaynaklardaki farklı yazarlara ait çalışmaların) bibliyografyada gösterilmesinin mümkün olmadığı; dahası, burada mevcut olduğu halde metin içinde az kullanılan ya da hiç kullanılmayan kaynakların bulunabileceği ayrıca dikkat çekilen bir husustur (s. XVII).

Çalışmanın "Sonuç" kısmı, "Karşılaştırma" bölümünün bir özeti, yani özün özüdür. Buradaki son tesbite göre Meryem, Hıristiyanlığın bütün sırlarını içinde barındıran bir çıkış noktası ve bu dinin yapısını oluşturan elemanlar kompozisyonunda sürekli bir aktif nokta görünümündedir. O, Hıristiyan dünyada mucizeli doğum yapan bir dünya harikası olarak ilgi çekmiş; İbrahim'e nasip olmayan oğul kurbanı ona nasip oldu inancıyla ıstıraplı gözlerin dikildiği bir tablo şeklinde tarihten günümüze uzanmıştır. Yine o, yüzyıllar boyu bölgeler, kiliseler ve mezheplerarası tartışmaların da odağı olmuştur. Bugün Meryem'le ilgili çalışmalar "Marioloji" adı verilen bir branş içinde yürütülmektedir.

Sonuç olarak; diğer iki dinin tutumlarına da işaret edilerek İslâm perspektifinden Meryem'in değeri, bu dinin farkını gösterecek biçimde şöyle ortaya konulmuştur:

"Meryem'in Yahudilerce yerilen, Hıristiyanlarca da aşırı övülen kişiliği İslâm' da senteze kavuşmuştur. O, ne namusunu tehlikeye atmış iradesi zayıf bir kadın, ne de bir ana tanrıçadır. O, sadece bir peygamber

¹⁷ Kitaplaşmamış haliyle çalışmanın sonunda Meryem'le ilgili resimler ve Efes Bülbüldağı'nda Meryem'e ait olduğu iddia edilen eski yapının görüntüsü de ek olarak yer almaktaydı.

¹⁸ Merhum Hoca, British Museum'un dünyada ikinci olan kütüphanesinde çalışarak 1979'a kadar basılmış Meryem konulu eserleri tesbit etmiş; kendi ifadesiyle, "bu, başlı başına bir bibliyografya çalışması oluşturabilecek hazırlık", ne yazık ki "devamlı bir tehir konusu" olarak kalmıştır (bk. "Basım İçin Birkaç Söz", Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem, s.IX).

annesidir. Ancak büyük faziletlere kavuşmuş, kavuşturulmuş bir peygamber annesi. Tanrı'nın anası değil, İsa'nın anasıdır. Kadınlara bir fazilet örneğidir” (s.180)¹⁹.

¹⁹ Çalışmada, çoğu basım sırasında ortaya çıkan yanlış yazımlar, kelime ve harf eksiklikleri, bazı cümle düşüklükleri mevcuttur. Eserin yeni basımı yapılırken metnin yeniden gözden geçirilmesi ve sonuna bir de “indeks” eklenmesi yararlı olacaktır.